

Filip Čuček

NEMŠKI POLITIČNI SUBJEKTI NA SLOVENSKEM V AVSTRIJSKI USTAVNI DOBI

Nemštvo na Slovenskem nikakor ni bilo enoplastno in enoznačno, ni bilo nadregionalen, pač pa precej deželno pogojen pojem. Nemci so bili najmočnejši na Koroškem, kjer praktično niso imeli slovenske »opozicije«, potem na Spodnjem Štajerskem, medtem ko so na Kranjskem (dokončno z nastopom Taaffejeve vlade) izgubili politični vpliv (ne pa tudi svoje gospodarske moči). Zgolj gospodarsko močni so bili tudi maloštevilni goriški in tržaški Nemci. Po obnovi ustavnega življenja v Avstriji so bili Nemci (kot tudi Slovenci) na Slovenskem deželno organizirani (deželni »centri moči« so bili vse do propada monarhije deželni zbori), zato je tudi nacionalni proces v nadaljevanju potekal precej specifično. Toda v nasprotju s Slovenci, ki so se med seboj nacionalno naddeželno povezovali, to ni bila nemška praksa, pač pa so svoje nacionalne »centre«, s katerimi so simpatizirali (avstrijske nemške stranke), imeli širše v monarhiji oziroma njihove podružnice doma. Če je bila Koroška torej najbolj »nemška«, čemur je botrovala tudi Schmerlingova volilna geometrija, je bil

položaj na Spodnjem Štajerskem, kjer so bili Nemci bolj ali manj skoncentrirani v mestih in večjih trgih, že nekoliko drugačen. Kljub temu so imeli z opiranjem na t. i. tradicionalno posestno stanje (češ da so bila spodnještajerska mesta od nekdanj nemška) in nemški jezik (ki je bil v mestih sredstvo komunikacije) v nacionalnem »spopadu« lažje delo kot na Kranjskem, Goriškem ali v Trstu; na Kranjskem je slovenska stran že v 60., dokončno pa v 80. letih osvojila kranjski deželni zbor in pomembno krojila politično podobo dežele, medtem ko sta bila goriški in tržaški deželni zbor v italijanskih rokah.

Na Slovenskem se je nemštvo vse do marčne revolucije in še po njej kazalo zgolj v obliki jezikovnih razlik s podeželjem ter kot znamenje pravne in socialne drugačnosti, nemški občevalni jezik v mestih pa je bil le zunanji znak meščanstva proti okoliškemu kmetstvu, ki je bilo po svojem jeziku večinoma slovensko.⁴⁰³ Politično življenje se je v prvi fazi avstrijskega parlamentarizma (1848/49) tako rekoč šele začelo (političnih strank seveda še ni bilo), pojavili pa so se tudi prvi skromni zametki nacionalnega čustvovanja. Prve politične grupacije so se dejansko pojavile na Dunaju, potem ko so junija 1848 izvedli volitve v dunajski državni zbor.⁴⁰⁴ Na Slovenskem se je »politika« osredinila v deželnih zborih, ki so se v glavnem ukvarjali z občinami, zemljiško odvezo in deželno ustavo, na drugi strani pa tudi v obstoječih in novonastalih časnikih in časopisih. Poslanci (»nemški« in »slovenski«) v državnem zboru niso delovali enotno, pač pa so do glavnih problemov zavzemali različna stališča. Njihova orientacija je bila v glavnem deželna, zastopali pa so predvsem svojo lokalno volilno bazo.⁴⁰⁵ Nacionalno vprašanje v prvi fazi avstrijskega parlamentarizma ni igralo pomembnejše vloge. Moderni nacionalni zavesti še ni uspelo nadomestiti starih oblik identifikacije z deželo. Tisti, ki so opozarjali na nevarnost razpada Avstrije in se zavzemali za program Zedinjene Slovenije, so bili razglašeni za prenapeteže in celo rusofile. Meščanstvo se je večinoma opredelilo za Frankfurt,⁴⁰⁶ med podporniki volitev pa so bili tudi mnogi pripadniki »slovenskih vrst«, ki se jim je zdela pripadnost notranjeavstrijskih dežel k Nemčiji že iz tradicije nekaj povsem običajnega. Mnogi (uradniki, duhovščina) tudi niso hoteli nasprotovati uradno razpisanim volitvam, drugi pa se seveda nacionalno sploh še niso opredelili.⁴⁰⁷ Močna deželna in avstrijska zavest je prišla do polnega izraza na primer ob blagoslovitvi zastave mariborske narodne straže septembra 1848, ko so iz rotovža visele »frankfurterca«, štajerska in cesarska zastava ter jasno izražale deželno (štajersko) identiteto in pripadnost Avstriji, kakor tudi načelno težnjo po

403 Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 9, 10; Čuček, *Svoji k svojim*, str. 14.

404 Cvirn, *Dunajski državni zbor*, str. 38–39, 49–50.

405 Prav tam, str. 68–71.

406 Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 33.

407 Prim. Melik, *Frankfurtske volitve 1848*, str. 111.

nacionalni koeksistenci, kakršna je vladala pred revolucijo.⁴⁰⁸ Podobne razmere so vladale tudi v ostalih notranjeavstrijskih deželah.⁴⁰⁹

Po porazu revolucije se je »nemško« meščanstvo v veliki meri strinjalo z reformno politiko Schwarzenbergove vlade, veliko manj zadovoljni pa so bili s postopnim krčenjem političnih pravic in svoboščin. Še pred izdajo silvestrskih patentov so policijski ovaduhi marsikje zaznali odkrito sovražen odnos do režima (denimo Maribor). Za državne uradnike, vojsko in visoke predstavnike Cerkve meščani niso imeli lepih besed, na udaru kritike pa se je znašel tudi mladi cesar Franc Jožef I., ki se je mnogim zdel glavni krivec za nastale razmere.⁴¹⁰ Zaradi ostre represije je politično življenje z novim režimom povsem zamrlo.⁴¹¹ Nacionalno vprašanje, ki se ga je revolucija leta 1848 sicer dotaknila, ni bilo več aktualno. Policijski agenti niso zaznali nobenih nacionalnih konfliktov, jezikovne razmere pa so bile podobne kot v predmarčnem obdobju. »Nemški« meščani so v vsakdanji komunikaciji uporabljali nemščino, slovenščino pa, če so jo sploh obvladali, bolj ali manj v občevanju z nižjimi sloji. Tudi nekateri, ki so se čutili Slovence, so v javnosti prej govorili nemško kot slovensko (npr. duhovniki, učitelji in uradniki v pogovoru s kmeti, dijaki v pogovoru s kmečkimi starši in sorodniki).⁴¹²

Po obnovi ustavnega življenja v Avstriji se je položaj začel hitro spreminjati. »Modernizacija« političnega (in javnega) življenja je sprožila postopno mobilizacijo množic, to pa je vodilo do odločilnega zasuka proti nacionalizmu, ko se je bilo prebivalstvo (sprva meščanstvo) prisiljeno nacionalno opredeliti.⁴¹³ Znotraj nacionalne diferenciacije so se tako formirale različne politične opcije. Poleg šibke slovenske (in v Primorju italijanske) strani, ki je svoje delo začela v težkih razmerah, se je na Slovenskem oblikovala tudi nemška stran. Znotraj nacionalno-političnih polov je bila sprva dejavna zgolj peščica ljudi. Med »elito« se je prištevalo izobraženo meščanstvo, ki se je na podlagi politične orientacije oziroma naklonjenosti eni ali drugi politično-kulturni usmeritvi opredelilo za eno ali drugo stran. Moderne politične »infrastrukture« (ali klasičnega strankarstva) tedaj še ni bilo. Politiki so delovali po načelu pripadnosti določenim političnim vizijam, takšne usmeritve pa so se (ponavadi) združevale v (»nacionalne«) politične skupine. Na najnižji ravni je politično življenje narekovala občina, ki je imela velik vpliv na oblikovanje političnih taborov. Medtem je decembrska ustava leta 1867 dokončno definirala avstrijski politični sistem, moderna infrastruktura

408 Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 33.

409 Prim. Judson, *Exclusive Revolutionaries*, str. 29–68.

410 Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 34.

411 Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 20.

412 Prim. Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 34; Cvirn, *Deutsche und Slowenen*, str. 114–115; Almasy, *Wie aus Marburgern ‚Slowenen‘ und ‚Deutsche‘ wurden*.

413 Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 9–12.

(izgradnja železniškega omrežja, (skromna) kapitalistična proizvodnja, razvoj trgovine, svoboda tiska, zborovalno in društveno pravo, še posebej pa obvezno osnovno šolstvo) pa je prinesla »novosti«, ki so postale gibalo političnega in nacionalnega razvoja ter pospešile proces nacionalnega oblikovanja.⁴¹⁴

V 60. in 70. letih, ko so v Avstriji prevladovala nemško-liberalne vlade in skušale s precejšnjim pritiskom (plenjenje časopisov, prestavljanje uradništva, procesi, neposredno vplivanje na volivce) zaustavljati slovensko narodno gibanje, so Nemci na Slovenskem nastopali kot vladna stranka in skoraj izključno pod liberalnim imenom ter liberalno in protiklerikalno zastavo. Slovensko narodno gibanje so »napadali« kot klerikalno, konservativno in reakcionarno, sami pa so se postavljali v obrambo ustave kot ustavoverna stranka (Verfassungtreue Partei), ki da edina teži k svobodi in napredku na vseh področjih družbenega življenja.⁴¹⁵ V 80. letih so bili Nemci v Avstriji (razen katoliških konservativcev) v opoziciji proti vladi. Tedaj so se tudi na Slovenskem bolj ali manj pridruževali avstrijskim liberalnim strankam. Potem ko so bile v prvi polovici 90. let (pa še to le na Kranjskem, ki je veljala za slovensko deželo) ustanovljene prve moderne (slovenske) stranke, se je tudi nemška (ustavoverna) stran začela »cepiti«. Z novimi avstrijskimi strankami, ki so od 90. let naprej na politični parket vnašale novo dinamiko, je nemštvo na Slovenskem simpatiziralo ali pa jih je zavračalo.⁴¹⁶

* * *

Nemški »tabor« je bil v najboljšem položaju na Koroškem, kjer je bila volilna geometrija povsem v njegovo korist. Že upravna razdelitev iz leta 1849 je na Koroškem oblikovala sedem okrajnih glavarstev, od katerih je bilo v celoti nemško špitalsko, dva sta bila po veliki večini nemška (Wolfsberg in St. Veit), mešani pa so bili celovško, beljaško in šmohorsko glavarstvo. Nemci so bili sicer v vseh treh glavarstvih v manjšini (manj kot ena tretjina), po upravni razdelitvi posneta volilna razdelitev (leta 1861) pa jim je pri deželnozborskih in kasneje državnozborskih volitvah dajala stalno večino. Po popisu iz leta 1880 sta na Koroškem živeli dve tretjini prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom, do leta 1907 pa so izgubili

414 Čuček, *Svoji k svojim*, str. 52–54.

415 Cvirn, *Boj za Celje*, str. 9.

416 Fenomen oblikovanja nacionalizmov v habsburški monarhiji (natančneje v avstrijskem delu cesarstva), ki je bil od dežele do dežele sicer specifičen, toda precej podoben proces, je v zadnjih (deset)let(j)ih (v širšem smislu) predmet številnih (predvsem tujih) raziskav. V zvezi s tem velja poudariti več avtorjev, ki se problematike lotevajo širše (komparativno) ali pa se posvečajo predvsem teoretskemu vidiku. Gl. npr. Gellner, *Nations and Nationalism*; Judson, *Exclusive Revolutionaries*; Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem po letu 1780*; Hroch, *Das Europa der Nationen*; Kamusella, *The Politics of Language and Nationalism*; Deak, *Forging a Multinational State*; King, *Budweisers into Czech and Germans*.

zgolj dva deželnozborska mandata.⁴¹⁷ Mestno in trško prebivalstvo se je v glavnem nemško opredelilo, pa tudi tisti »slovenski« kmetje, ki so razmišljali liberalno, so se po večini priključili nemškemu liberalnemu taboru, tudi zato, ker je bila slovenska »elita« na Koroškem konservativna in omejena zgolj na duhovščino.⁴¹⁸ V nasprotju z nemškimi konservativci, s katerimi je slovenska stran sodelovala, je bila politična kohabitacija z liberalci povsem nemogoča.⁴¹⁹

Na Spodnjem Štajerskem je bilo nemštvo (razen v Apaški kotlini) mestno in trško prebivalstvo. Po obnovi ustavnega življenja sta se hitro oblikovala slovenski in nemški tabor, ki je (podobno kot drugje) prisegal na ustavo. Toda če je nacionalna diferenciacija v prvi polovici 60. let (v nasprotju s Kranjsko) precej počasi napredovala (v mariborski Kazini in Čitalnici so se denimo družili slovenski in nemški meščani, na obeh straneh pa je prevladovala iskrena skrb za nacionalno sožitje; podobne razmere so vladale tudi v Celju in na Ptuj),⁴²⁰ je nacionalno vprašanje konec 60. let že prišlo v ospredje spodnještajerske politike. V Mariboru, kjer je bila nacionalna komponenta v 60. letih najbolj vidna, je nemška stranka z organiziranim nastopom in tudi s podporo (vse bolj nemške) mariborske mestne občine leta 1867 brez težav dosegla zmago na volitvah v mariborski okrajni zastop zaradi česar je iz mariborskega občinskega odbora izstopil še zadnji Slovenec Ferdinand Dominkuš.⁴²¹ Mestne občine so vse bolj dobivale nemško lice, s čimer je tudi nacionalni proces dobil nov zagon.

V nasprotju s Koroško oziroma Spodnjo Štajersko so bili Nemci na Kranjskem v manjšini. Center političnega delovanja kranjskih Nemcev je bila Ljubljana, kjer je (razen Kočevskega, kjer je leta 1910 živelo skoraj 89 odstotkov Nemcev) živel največji del nemško govorečega prebivalstva; nemštvo je živelo še v Beli peči, Idriji, Domžalah, Trzinu in v krajih zgornjesavske doline. Če je bilo v deželi po občevalnem jeziku leta 1880 6,5 odstotka Nemcev (do leta 1910 se je delež zmanjšal za dober odstotek), je v Ljubljani po istem kriteriju leta 1880 živelo 23,3 odstotka Nemcev, ob naslednjih štetjih pa okrog 15 odstotkov.⁴²² V kranjski prestolnici so imele sedež nemške politične, gospodarske, finančne in kulturne ustanove, ljubljanski Nemci pa so bili, ne glede na svojo številčno prisotnost, precej vpliven in gospodarsko močan element. Steber nemške gospodarske moči je bila Kranjska hranilnica, glavna finančna ustanova v deželi, ki je podpirala delovanje nemških društev, zasebnih vrtcev, osnovnih ter srednjih šol in kulturnih ustanov v Ljubljani in širše v deželi.⁴²³

417 Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 92–93.

418 Čuček, *Nacionalna kohabitacija na (»slovenskem«) Koroškem*, str. 13–14.

419 Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 142–144. Prim. tudi Grafenauer, *Germanizacija treh Avstrij*, str. 256–257.

420 Čuček, *Svoji k svojim*, str. 53, 54. Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 19–33.

421 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 172–173.

422 Matić, *Nemci na Kranjskem*, str. 552–553.

423 Prav tam, str. 555.

Majhen odstotek Nemcev je živel na Goriškem (1880 – 3,5 odstotka) in na Tržaškem (1880 – 5 odstotkov). Oboji so živeli med slovanskim in romanskim življenjem in se po obnovi ustavnega življenja prav tako postopoma nacionalno opredeljevali. Na Goriškem je največ Nemcev živelo v Gorici (1880 – 11 odstotkov Nemcev, 18 odstotkov Slovencev, 71 odstotkov Italijanov; 1910 – 11 odstotkov Nemcev, 38 odstotkov Slovencev, 51 odstotkov Italijanov), stebri nemštva pa so bili državni uslužbenci (uradniki, srednješolski profesorji), nekateri pripadniki aristokracije in gospodarstveniki (predvsem družina vplivnih industrialcev Ritter Záhony). Goriški Nemci so se začeli politično povezovati konec 60. let okrog časnikov *Görzer Wochenblatt* (1867) in *Görzer Zeitung* (1868–69), potem ko so se zaradi italijanskega iredentizma in tudi slovenskega nacionalnega gibanja že počutili ogrožene. Zaradi številčne majhnosti goriških Nemcev sta oba časopisa nastopala nadstrankarsko in nadnacionalno, kar je bilo tedaj še mogoče, kasneje pa ob vse ostrejši italijanski (in tudi slovenski) politiki ne več.⁴²⁴ Na drugi strani so večjo politično aktivnost razvili Nemci v Trstu (1880 brez predmestij – 6 odstotkov Nemcev, 5 odstotkov Slovencev, 89 odstotkov Italijanov, s predmestji – 4 odstotki Nemcev, 22 odstotkov Slovencev, 76 odstotkov Italijanov). Po reviziji štetja 1910 brez predmestij – 8 odstotkov Nemcev, 15 odstotkov Slovencev, 75 odstotkov Italijanov, s predmestji – 6 odstotkov Nemcev, 30 odstotkov Slovencev, 62 odstotkov Italijanov). Kljub večjemu deležu Nemcev v Gorici je bil Trst precej pomembnejše mesto, kjer so svoj politični prostor »našli« tudi Nemci.⁴²⁵

Tržaški Nemci so bili po večini trgovci, obrtniki, podjetniki in uradniki.⁴²⁶ Nekateri so živeli v mestu že več generacij, drugi so bili priseljenci iz drugih delov monarhije. Od leta 1851 je v Trstu izhajal časopis *Triester Zeitung*, ki je kasneje postal eno izmed središč tržaškega nemštva. Leta 1872 so ustanovili ustavoverno društvo (Verein der Verfassungsfreunde), na čelu katerega je bil liberalni odvetnik (in leta 1881 ustanovitelj tržaške krajevne skupine Schulverein)⁴²⁷ Josef Rabl, in podpirali Auersperg-Lasserjevo vlado. Pri državnozborskih volitvah niso imeli večjih možnosti, zato so kandidirali (ne glede na liberalno politično usmeritev) na listi konservativnega tabora, saj jim je prav ta (med leti 1873–97 se tržaški italijanski liberalci državnozborskih volitev niso udeleževali) omogočal izvolitev poslancev (med leti 1873–82 je bil poslanec trgovsko-obrtne kurije trgovec Josef Michael Teuschl, med leti 1879–81 pa poslanec mestne kurije Josef Rabl).⁴²⁸ Tudi v lokalni tržaški politiki so tržaški Nemci igrali marginalno vlogo. Po Taaffejevem

424 Batič, Goriški Nemci, str. 111–119.

425 *Special-Orts-Repertorium vom Küstenlande*, 1885, str. 164; *Spezialortsrepertorium für das Österreichisch-Illyrische Küstenland*, 1918, str. 1, 5; Reimann, Die Deutschen in Triest, str. 93–97; Pletikosič, Revizija popisa prebivalstva Trsta, str. 477–482.

426 Reimann, Die Deutschen in Triest, str. 97.

427 Prav tam, str. 179.

428 Prim. Melik, Volilni uspehi Nemcev, Italijanov in Slovencev, str. 169.

nastopu so bili tržaški Nemci kot podporniki združene nemške levice v opoziciji. Ko so italijanski liberalci leta 1897 prekinili svojo državnozborsko abstinenco, je konservativni tabor tako rekoč razpadel, tako da so do leta 1907 podpirali italijanske liberalce, socialdemokrate ali slovensko stran. Šele po uvedbi splošne volilne pravice so spet nastopili samostojno. Nemško politično društvo, ustanovljeno aprila leta 1907 pod vodstvom Franza Rabla (sina Josefa Rabla), je na ustanovno zborovanje vabilo vse tržaške Nemce, saj je vse od 80. let, ko je prenehalo delovati ustavoverno društvo, nemško politično življenje v mestu zamrlo. Toda popolnoma zaostrena slovensko-italijanska nacionalna nasprotja v Trstu so tržaške Nemce puščala ob strani. Kljub temu da je glasilo *Edinost* izrazilo bojazen pred vsenemško ekspanzijo na Jadran, na splošnih državnozborskih volitvah Nemci niso bili uspešni, na občinskih (oziroma deželnozborskih) volitvah v letih 1909 in 1913 pa so podpirali italijanske liberalce, saj so se (podobno kot Italijani) zaradi krepitve Slovencev v mestu tudi sami počutili ogrožene (Josef Czerny, vodja tržaške krajevne skupine Südmark ter tajnik in blagajnik tržaškega Schulvereina, si je v letih pred vojno precej prizadeval za ustanovitev nove nemške šole v mestu). Poleg obrambnih društev so v mestu delovala še nekatera druga, načelno nepolitična nemška društva (»patriotsko« društvo nemških državnih uradnikov v Primorju, potem koroško, tirolsko in češko nemško društvo, kulturna, telovadna društva ipd.), ki so pred vojno že dobila nacionalni prizvok. Leta 1913 je bil ustanovljen Nemški svet za Trst in Primorje (Deutscher Volksrat für Triest und das Küstenland) z namenom krepitve »ogroženega« nemštva, ki pa ni imel večjega vpliva. Pred vojno so tržaški Nemci podpirali italijansko stran, saj se jim je zdela manj nevarna, po izbruhu vojne pa se je položaj seveda popolnoma spremenil.⁴²⁹

V nasprotju z goriškimi ali tržaškimi Nemci so koroški, spodnještajerski in kranjski Nemci v svojih deželah igrali precej pomembno vlogo. Razvojni lok je sicer na Koroškem tekkel povsem drugače kot v ostalih dveh deželah. Če je bila Kranjska na prelomu stoletja skoraj povsem slovenska dežela, na Spodnjem Štajerskem pa se je vse bolj odvijala »slovenizacija« dežele, česar se je nemška stran vedno bolj bala, je na Koroškem vseskozi dominirala nemška stran. Ta je zaradi volilne strukture okrajev in prebivalstva igrala vodilno vlogo na vseh področjih javnega življenja, te pa ni izpustila iz rok vse do propada dvojne monarhije. Avstrijsko ustavno dobo je na Koroškem zaznamovalo nemško meščanstvo (močno po premoženju), »opremljeno« z vsemi mogočimi političnimi, gospodarskimi, kulturnimi in zgodovinskimi privilegiji. Prav ta »nadvlada« je povzročila, da je v slovenski koroški politiki nižja duhovščina zavzela vodilni položaj.⁴³⁰

429 Reimann, *Die Deutschen in Triest*, str. 201–283, 323–345.

430 Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 133, 138; Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 211.

OBNOVA USTAVNEGA ŽIVLJENJA

KOROŠKA

V 60. letih so koroški liberalci (poleg vladnega *Klagenfurter Zeitung*) izdajali časopis *Zeitung für Kärnten* (po letu 1862 *Bote für Kärnten*), ki je že zgodaj naglašal nemško politiko na Koroškem (podoben časnik je bil *Alpen-Blätter*). Z decembrsko ustavo so na koroškem podeželju ustanovili nekaj nemškoliberalnih demokratičnih društev (Demokratenvereine), ki so bila osnova za prodor nemškega liberalizma (in nacionalizma) tudi med slovenske kmete. Na drugi strani pa je nemški liberalizem z Emilom Strohalom prodril tudi v urbana naselja (leta 1870 je bilo v Celovcu ustanovljeno nemško društvo – Deutscher Verein), saj je bilo liberalno (in nacionalno) koroško (celovško) meščanstvo zanj precej dojemljivo. Beljaško liberalno ljudsko društvo (Freier Villacher Volksverein), prav tako ustanovljeno leta 1870, je bilo sprva nenacionalno, toda že kmalu se je pridružilo nemškonacionalnemu koroškemu programu. Podobno društvo je bilo ustanovljeno tudi v Spittal. Proces spreminjanja nemškega liberalizma v nacionalizem je bil glede na ostale dežele na Koroškem nekoliko zgodnejši (na drugi strani se je oblikovala izrazito protiliberalna koalicija slovenskih in nemških konservativcev). Nemška liberalna stranka je do začetka 70. let razširila svojo organizacijo tudi v nekatere »slovenske« dele Koroške, saj je leta 1871 delovalo demokratično društvo v Kanalski dolini, medtem ko je bilo v Ziljski dolini aktivno napredno društvo (Untergailthaler Fortschrittsverein).⁴³¹

Po prvih neposrednih državnoborskih volitvah je živahnost političnega življenja na Koroškem začela popuščati, saj je imela liberalna nemška stran v 70. letih vladno podporo. Leta 1870, ko se je v času taborov zdelo, da se bo uveljavil tudi slovenski liberalizem, je začela izdajati časnik *Freie Stimmen* (izhajal je do leta 1873). Zaradi ugodne volilne geometrije se koroškimi Nemcem niti po zamenjavi vlade (1879) ni bilo treba bati izgube »starega posestnega stanja«. Nemški liberalci, ki so tudi pod Taaffejem naglašali, da »slovenische Sprache in Kärnten keine Existenzberechtigung hat«, so na Koroškem pač bili v dominantnem položaju in nasprotovali vsakršni slovenski »koncesiji«. Koroški deželni zbor je imel absolutno nemško večino in je nasprotoval slovenskim prošnjam. Podobno so delovala tudi okrajna glavarstva, kljub temu da jim je koroška deželna vlada ukazala, da morajo slovenske vloge reševati v slovenskem jeziku.⁴³²

Leta 1881 je bil v Celovcu kot organ koroške napredne stranke (Fortschrittspartei) ponovno ustanovljen časnik *Freie Stimmen*, le da tokrat s popolno nacionalno noto. Na podeželju, kjer je že delovalo društvo Schulverein, so

⁴³¹ Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 161–183.

⁴³² Čuček, *Nacionalna kohabitacija na (»slovenskem«) Koroškem*, str. 13–14.

koroški Nemci v 80. letih začeli ustanavljati kmečke gospodarske organizacije, s katerimi so želeli pritegniti slovenske kmete. Leta 1886 je bil ustanovljen nemški Bauernbund (soustanovitelj in prvi predsednik društva je bil Johann Seebacher),⁴³³ ki je izdajal list *Allgemeine Bauernzeitung*. Pojavil se je termin »Nemcem prijazni Slovenci« (Deutschfreundliche Slovenen), s čimer se je nemški pritisk dodatno okrepil. Tudi gesla »nix windisch« in podobna so (po ljudskem štetju leta 1890) vplivala na precej večje število prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom. Nemški nacionalci so rezultat uporabili v svoj propagandni namen in trdili, da koroški Slovenci ne morejo zahtevati, da bi jih obravnavali kot narod, ki bi kaj veljal. Še ostreje so leto zatem napadli slovenski jezik, ki da se ne more sklicevati na enakopravnost po členu 19. decembrske ustave, saj da »svetovni jezik in zakotni jezik ne moreta biti enakovredna«. Po ustanovitvi slovenskega Katoliškega političnega in gospodarskega društva leta 1890 ter načelnemu koncu slovensko-nemškega konservativnega političnega sodelovanja so nemški liberalci še ostreje pritisnili in poostrili svoj politični nastop, poleg tega pa so se tudi nemški konservativci počasi že začeli obračati v nacionalno smer. Njihov časnik *Volksblatt* je začel prevzemati nacionalna stališča. Potem ko je bila leta 1891 ustanovljena avstrijska nemška nacionalna stranka (Deutsche Nationalpartei), so njeno podružnico na Koroškem ustanovili že naslednje leto. Razlog za to je bil boj proti slovenskim zahtevam, s tem pa se je začela nova napadalna faza nemškega nacionalizma na Koroškem (nacionalni *Freie Stimmen* je pozival k zatrtju slovenskega narodnega gibanja, ki da hoče vdreti čez Karavanke). Državnozborski poslanec Armand Dumreicher je ustanovitev stranke argumentiral z besedami, češ da »bomo prastari nacionalni položaj na Koroškem lahko samo tedaj trajno ohranili, če bo zgodovinski položaj Nemcev v Avstriji znova izbojevan in potrjen«.⁴³⁴

Potem ko so se z nastopom socialdemokracije in uvedbo splošne kurije v političnem življenju pojavile množice, je bilo nemške liberalne stranke praktično konec, na njeno mesto pa je stopila Nemška ljudska stranka (Deutsche Volkspartei), ki so jo podpirali tudi koroški Nemci. Medtem je nacionalni boj dosegel takšno stopnjo, da so nemški nacionalci s propagando (tisk, množični nastopi, manifestacije, obljube o socialni reformi) z vso vnemo »napadali« preprosto prebivalstvo. Nacionalni šovinizem se je v najlepši luči pokazal ob volilnih agitacijah v koroških mestih. Svoj pritisk so koroški Nemci krepili tudi s poudarjanjem nemških javnih napisov, podporo pa so imeli tudi v deželnem zboru. Kot prilogo *Allgemeine Bauernzeitung* so leta 1898 začeli izdajati slovensko pisan *Koroški kmetski list*, kajti »v slovenskih krajih koroške dežele se najdejo

433 Seebacher, Johann.

434 Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 205–213, 230–231, 253–260.

zmiraj nekteri kmeti, katerim je nemogoče nemško pisani list brati«. Že leta 1900 ga je zamenjal ptujski časnik *Štajerc*, ki so ga koroški nacionalci začeli širiti na Koroško.⁴³⁵ Poleg tega se je na Koroškem pojavil še Georg von Schönerer, ki se je naslonil na nemško društvo Bund deutscher Landwirthe in der Ostmark, in poskusil politični uspeh doseči tudi na Koroškem.⁴³⁶

Če je nemško premoč uspelo nekoliko zaježiti šele socialdemokraciji,⁴³⁷ pa to nikakor ni pomenilo konca nemške prevlade. Na kongresu nemške nacionalne stranke leta 1900 v Celovcu je njen predsednik Johann Dobernig⁴³⁸ izjavil, da se jezikovna meja ob napredku slovanskih narodov nikakor ne sme spreminjati v škodo Nemcev. Poostreni pritisk se je pokazal nekaj let kasneje, ko je Dobernig na občnem zboru društva Deutscher Volksverein in Kärnten leta 1909 dejal, da »proti nacionalno nastopajočemu slovenstvu, ki predrzno zlorablja pravico gosta in ki se rado vidi v vlogi osvajalca, ni mogoče zavzeti dovolj ostrega in brezobzirnega stališča«. ⁴³⁹ V času najhujšega nemškega pritiska so tudi vladni krogi razglašali Koroško za popolnoma nemško kronovino. Uspeh nemške nacionalistične propagande in retorike je bil popoln. Po zadnjem ljudskem štetju na Koroškem leta 1910 je v deželi živelo več kot 80 odstotkov prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom,⁴⁴⁰ v Celovcu, ki je pred vojno veljal za popolnoma nemško mesto, pa se je delež nemškega prebivalstva povzpел na 97,6 odstotka.⁴⁴¹

SPODNJA ŠTAJERSKA

Po obnovi ustavnega življenja je bila večina spodnještajerskega (nemškega) meščanstva zmerno liberalno usmerjena. V Mariboru je leta 1862 začel izhajati list *Correspondent für Untersteiermark* (od leta 1865 *Marburger Korrespondent*, potem *Marburger Zeitung*), ki pa se na začetku ni želel ukvarjati s politiko. Politični časnik je postal leta 1863. Razpoloženje, značilno za prvo polovico 60. let, pa se je s septembrskim patentom leta 1865 hitro spremenilo. Časnik je povsem podprl štajerske avtonomiste in se vse bolj navduševal nad dualizmom, v skladu z decembrsko ustavo pa so se tudi spodnještajerski ustavoverci politično organizirali. Februarja 1868 so v Mariboru ustanovili Politično-gospodarsko

435 Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 212–213, 232–240.

436 Čuček, *Nacionalna kohabitacija na (»slovenskem«) Koroškem*, str. 20.

437 Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 246–248.

438 Dobernig, *Johann Wolfgang*.

439 Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 212–213.

440 Grafenauer, *Koroški Slovenci v zgodovini*, str. 15. Prim. Malle, *Gospodarski vidiki življenja koroških Slovencev*, str. 103; Perchinig, »*Wir sind Kärntner und damit hat sich's ...*«, str. 31–33. Obširneje o tej temi Grafenauer, *Narodnostni razvoj na Koroškem*, str. 165–196; Pleterski, *Pomen koroške preteklosti*, str. 30.

441 Drobesch, *Die Provinzhauptstadt Klagenfurt*, str. 314. Prim. Wiesflecker, *Klagenfurt als Sitz kultureller Institutionen*, str. 421–431.

društvo Napredek (Politisch-volkswirtschaftliches Verein »Fortschritt«), ki je vse do srede 70. let igralo izredno pomembno vlogo v političnem življenju Spodnje Štajerske. Društvo, ki mu je načeloval Franz Rödling, je že aprila štelo več kot 100 članov. Po mariborskem vzoru so ustavno društvo (Verfassungsverein) na pobudo usnarja Antona Lassnigga in gimnazijskega profesorja Antona Fichne avgusta 1868 ustanovili tudi v Celju. V letih 1869–70 so ustavoverna društva ustanovili še v Laškem, na Ptuj, v Brežicah, Marenbergu, Konjicah in Slovenski Bistrici. Društva so razvila živahno dejavnost. Na rednih mesečnih zborovanjih so sprejemala resolucije in v državni zbor pošiljala peticije, organizirala so predvolilne agitacije, člani pa so delovali tudi v občinskih odborih in drugih predstavniških telesih.⁴⁴²

Po začetem slovenskem taborskem gibanju so spodnještajerski ustavoverci nemudoma začeli načrtno agitacijo proti programu Zedinjene Slovenije. Društvo Napredek je kot protiutež taborom leta 1869 organiziralo tri protitabore, t. i. ustavne dneve v Slovenski Bistrici, Celju in Radvanju pri Mariboru. Za ohranitev starega posestnega stanja so igrali na karto prednacionalne regionalne deželne zavesti, češ da je vseskozi obstajalo prijateljstvo med Nemci in Slovenci in da je cilj ustavoverne stranke sloga in ohranitev miru na Spodnjem Štajerskem, ki je bila, posebej na deželi, še vedno močno prisotna. V ta namen so kot prilogo *Tagesbote für Untersteiermark* (v kar se je med 1. septembrom in 30. novembrom 1870 preimenoval *Marburger Zeitung*) začeli izdajati list *Slobodni Slovenec*.⁴⁴³ Del nemškega meščanstva so medtem zajele nemške nacionalne ideje – leta 1870 v Mariboru ustanovljeno Nemško nacionalno društvo (Verein der Deutschnationalen) je januarja 1871 na strankinem dnevu nacionalcev Avstrije z Mariborskim programom pozdravilo ustanovitev nemškega rajha in zahtevalo preobrazbo Cislajtanijske »nemško Avstrije« (brez Galicije in Dalmacije), ki da naj bo najtesneje povezana z rajhom.⁴⁴⁴ V času francosko-pruske vojne so se okrepila nemškonacionalna čustva, kar se je poznalo tudi v politiki mariborske mestne občine. V občinskem odboru je namreč prevladalo stališče, da je Maribor nemško mesto sredi slovenskega območja, občina pa je začela izrabljati mestno politiko tudi za načrtno segregacijo šibke slovenske »stranke«.⁴⁴⁵ Toda po zlomu dunajske borze leta 1873, ko so nacionalno problematiko zasenčila gospodarska

442 Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 21–22, 33–42.

443 Zavzemanje za ohranitev stare, prednacionalne koeksistence med nemškimi meščani in slovenskimi kmeti, poudarjanje pomena tradicionalnih jezikovnih in kulturnih razmerij ter igranje na karto deželne zavesti, je bilo bistven sestavni del političnega repertoarja nemškega tabora na Spodnjem Štajerskem že od revolucionarnega leta 1848 in zlasti od obnove ustavnega življenja naprej. – Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 54–58, 75; Cvirn, *Deželna in narodna zavest*, str. 54–55, 80. Prim. Baš, *Prispevki*, str. 33.

444 Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 61–62. Prim. Cvirn, *Deutsche und Slowenen*, str. 116–118.

445 Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 53–76.

in socialna vprašanja, je v mestu zavlado politično mrtvilo, ki se je končalo šele z deželnozborskimi volitvami leta 1878.⁴⁴⁶

A ne glede na začetni nacionalni spopad med nemško ustavoverno in slovensko stranko nacionalna koeksistenca v vsakdanjem življenju tudi konec 60. in v začetku 70. let še vedno ni bila docela porušena. Medtem ko se je na Kranjskem prva faza nacionalne diferenciacije končala že s koncem Ambroževe dobe,⁴⁴⁷ so na Spodnjem Štajerskem v odborih (nemških) trških in mestnih občin, v katerih so bili precej aktivni vse do občinskih volitev leta 1867, delovali »zagrizeni« narodnjaki, kot je bil Štefan Kočevar v Celju ali Ferdinand Dominkuš v Mariboru. Tudi članstvo v nepolitičnih društvih je bilo še vse do konca 70. let dvonacionalno, družabno življenje pa nikakor ni bilo ločeno po nacionalnem ključu.⁴⁴⁸

Po Auersperg-Lasserjevi liberalni »ofenzivi« so se nemški liberalci pod Taaffejevo vlado znašli v opoziciji in se vedno bolj drobili. Tega ni ustavila niti konec leta 1881 ustanovljena stranka Združene levice (nastala je iz ustavoverne stranke), saj za prioriteto ni postavila nemškega nacionalnega duha. Osnovo za združitev različnih nemških nacionalnih skupin je predstavljal Linški program iz leta 1882, ki je med drugim zahteval uveljavitev nemškega značaja v deželah nekdanje Nemške zveze in nemščino kot državni jezik, na drugi strani pa vseboval vrsto demokratičnih zahtev, med njimi tudi razširitev volilne pravice.⁴⁴⁹ S Taaffejevo vlado je tako nastopil ugoden čas za prodor nacionalne ideologije v vse pore javnega in zasebnega življenja. Prednacionalno »sožitje« je postalo preteklost, nacionalna mobilizacija prebivalstva pa je pospešeno ubirala svojo pot.

Z zaostrovanjem nacionalnih odnosov je spodnještajersko nemško časopisje začelo poudarjati, da so spodnještajerska mesta starodavna nemška mesta, ki da so jih na ruševinah nemške Celeie utemeljili nemški kolonisti in ki so vse do konca 70. let, ko naj bi se ob podpori vlade začela načrtna slovenizacija, obvarovala svoj nemški značaj.⁴⁵⁰ Z novim političnim položajem je tudi politika spodnještajerskih (mestnih) občin postajala vse bolj nemško nacionalna. Okrepila se je zahteva po samostojni politiki spodnještajerskih Nemcev, ki naj bi si neodvisno od Dunaja prizadevala za ohranitev ogroženih »pozicij«. Sprva je novo politično usmeritev, ki je nastopala z geslom »Proč od Dunaja« (ker da od njega ne more ničesar pričakovati), ob krepitvi slovenstva podprlo bolj enotno celjsko nemštvo, hitro pa so se pobudi pridružili tudi nacionalno nekoliko manj organizirani mariborski Nemci. Ponovno so se oprijeli ideologije štajercijanstva, ki je s poudarjanjem sloge med nemškim in slovenskim elementom oziroma s poudarjanjem stare

446 Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 40.

447 Prim. Matič, *Nemci v Ljubljani*, str. 42–73.

448 Čuček, *Svoji k svojim*, str. 57.

449 Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 102–106.

450 Cvirn, *Boj za Celje*, str. 5.

deželne zavesti poskušala zaustaviti napredujoče slovensko nacionalno gibanje. (Leta 1882 je celjski odvetnik Eduard Glantschnigg začel izdajati slovensko pisani časnik *Kmetiski prijatelj*, ki je po dveh letih izhajanja sicer propadel, s tem pa je tudi štajercijanstvo za poldrugo desetletje izginilo s spodnještajerskega političnega prizorišča.) V ta namen je bilo leta 1883 ustanovljeno tudi spodnještajersko Napredno društvo.⁴⁵¹ Ker pa to ni moglo na hitro spremeniti novih nacionalno-političnih razmer, je spodnještajersko nemštvo poskušalo še z drugimi metodami. *Cillier Zeitung* so leta 1883 preimenovali v *Deutsche Wacht*, novo »usmeritev« pa so v spodnještajerskih mestih in trgih jeseni 1882 in spomladi 1883 demonstrirali ob odkritjih spomenikov Jožefu II.⁴⁵² Tudi obisk cesarja Franca Jožefa sredi leta 1883 so izkoristili v svoj prid in si prizadevali prikazati Spodnjo Štajersko kot popolnoma nemško deželo. Toda čeprav je celjski nemški list navdušeno pisal o nemški enotnosti, nemško spodnještajersko »misijo« pa videl v večji naslonitvi na leta 1880 ustanovljeno nemško društvo Schulverein,⁴⁵³ je Slovenskemu političnemu društvu uspelo zaustaviti nemške poskuse, da bi se trajneje zasidrali na (slovenskem) podeželju.⁴⁵⁴

Po državnozborskih volitvah leta 1885 je prišlo do razkola v liberalni Združeni levici, ki se je razcepila v Nemško-avstrijski in Nemški klub, v spodnještajerski nemški politiki pa so povsem prevladali zagovorniki radikalne nacionalne politike, ki si je v skladu z Linškim programom prizadevala za odločno varovanje nemških interesov na vseh področjih družbenega življenja. V tem duhu je iskal ugodna tla za svoje politično delovanje tudi Georg von Schönerer. Nemška radikalizacija se je najbolj občutila v Celju, celjsko nemštvo, ki je bilo zaradi slovenskega »prodora« v mestu še posebej vznemirjeno, pa je prihajalo vedno bolj v ospredje; spodnještajersko Napredno društvo, ki je skušalo kot edino delovati na celem področju Spodnje Štajerske, je bilo uspešno le v Celju, medtem ko je imelo v Mariboru le nekaj deset članov. Inicijativa je tako prihajala iz majhnega, s Slovenci obkroženega mesta ob Savinji, medtem ko je v Mariboru, ki bi zaradi svoje velikosti moral postati politično središče spodnještajerskega nemštva, vladala politična apatija.⁴⁵⁵

Nacionalni »boj«, na nemški strani podprt z društvoma Schulverein (1880) in Südmark (1889),⁴⁵⁶ je bil od druge polovice 80. let vse bolj prisoten. Parole »svoji k svojim« in »hie Deutsche – hie Slowenen« so se počasi začele pojavljati

451 Cvirn, *Politične razmere na Štajerskem*, str. 10.

452 Cvefkar, *Naj pokaže Celje svojo nemško kov*, str. 78–82. Prim. Suetete, *Der nationale Kampf in der Südsteiermark*, str. 77.

453 Prim. Vovko, *Nemška šolska organizacija Deutscher Schulverein*, str. 340–341.

454 Cvirn, *Josip Serbec, rodoljub z dežele*, str. 124, 125. Prim. Cvirn, *Deutsche und Slowenen*, str. 118–119; Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 48.

455 Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 116, 128–147; Judson, *Guardians of the Nation*, str. 101–102, 108.

456 Slovenci so leta 1885 ustanovili Družbo sv. Cirila in Metoda.

v javnem in tudi zasebnem življenju spodnještajerskih nemških »trdnjav«. Časi, ko so Slovenci obiskovali npr. mariborski nemški Kazino, Nemci pa slovensko Čitalnico, so sredi desetletja dokončno minili. Slovenci so imeli svoja društva in lokale, Nemci spet svoja.⁴⁵⁷

Spodnještajerske mestne občine so z vse večjo nenaklonjenostjo spremljale slovenski napredek – najočitnejši je bil v Celju –, nemške obrambne organizacije pa so opazno krojile tudi ljudska štetja. Če je leta 1880 na Spodnjem Štajerskem po občevalnem jeziku živelo 11 odstotkov Nemcev in 89 odstotkov Slovencev, je delež prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom po naslednjem štetju nazadoval za en odstotek.⁴⁵⁸ V Celju je delež prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom padel s 36 odstotkov na 26 odstotkov, kar je bila glavna zasluga celjskega Nemškega društva, ki je pred štetjem od vseh Celjanov zahtevalo, da v rubriko »občevalni jezik« vpišejo »deutsch«.⁴⁵⁹ Vse to je popolnoma zaostriło nacionalne odnose v mestu, na drugi strani pa sprožilo homogenizacijo nemške in slovenske nacionalne politike.⁴⁶⁰ Vse bolj prestrašeno spodnještajersko nemštvo⁴⁶¹ se je zavzemalo za ustanovitev nove nemškonacionalne stranke (nastala bi iz Nemškonacionalnega združenja), ki bi vodila izključno nacionalno politiko in iz Cislajtanije naredila »nemško Avstrijo«.⁴⁶² Med mladino so se pojavljala bolj ekstremna stališča, ki so pod Schönererjevim vplivom zastopala vsenemške in antisemitske položaje in si prizadevala za radikalnejše »prijeme« proti Slovincem. Glavni protagonist schönerejerske politike je postal mariborski odvetnik Eduard Glantschnigg – decembra 1892 je postal načelnik Društva nemških nacionalcev na Štajerskem –, toda njegov krog je ostal zelo omejen. Nemci so namreč skoncentrirali svoje sile in se namesto za vsenemško in antisemitsko politiko zavzeli za politiko popolne solidarnosti spodnještajerskega nemštva. Nekoliko samosvoja politika, usmerjena k preseganju nemških »razprtij« in enotnemu nastopanju na nacionalni podlagi, je julija 1893 privedla do nemškega »Parteitaga«, ki so se ga udeležili skoraj vsi vodilni štajerski politiki. Na shodu so sprejeli t. i. Celjski program, v katerem so se zavzeli za varovanje in pospeševanje

457 Suetle, *Der nationale Kampf*, str. 50; Cvirn, *Kri v luft*, str. 93–96.

458 Melik, O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti, str. 214–215.

459 Cvirn in Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest, str. 119. Prim. *Special-Orts-Repertorium von Steiermark*, 1893, str. 1.

460 Prim. Suppan, *Die Untersteiermark, Krain und das Küstenland*, str. 325–335.

461 Mariborski časnik je zapisal, da če pade Celje, je konec z nemštvom na Spodnjem Štajerskem. »Fällt Cilli, das mächtigste Bollwerk des Deutschtums gegen das Slovenenthum, /.../ dann ist es mit den Deutschtum im Steirischen Unterlande zu Ende, dann werden die Slovenen, die heute ihre gesammten Kräfte vor der Sannstadt konzentriert haben, vor Marburg, das sie gegenwärtig in einen sanften Schlummer zu lullen suchen, gewiss nicht ‚Halt‘ machen und die nationale Gleichgültigkeit wird ihnen den Siegeszug erleichtern. Darum fort mit allen Halbheiten! Die Gefahr der Entnationalisierung ist kein leeres Phantom mehr, sie ist wirklich vorhanden.« – Cit. po Cvirn, *Deutsche und Slowenen*, str. 120; Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 154.

462 Prim. prav tam, str. 159–160.

nemštva, za nemščino kot uradni in državni jezik, deželnemu zboru pa »naložili« varovanje nemške uprave in zahtevali pospešeno ustanavljanje nemških šol po mestih in trgih na Spodnjem Štajerskem.⁴⁶³

Po ustanovitvi nemško-slovenskih vzporednic na celjski nižji gimnaziji leta 1895 in po Badenijevih jezikovnih naredbah za Češko in Moravsko leta 1897 je spodnještajersko nemštvo prisegalo le še na nacionalni radikalizem. V časnikih so prevladali zagovorniki popolne nacionalne razmejitve. Spodnještajerski Nemci so na prelomu stoletja bolj ali manj simpatizirali z Nemško ljudsko stranko in, sicer z določeno rezervo, podprli tudi sprva politično in nacionalno proćodrimsko gibanje, češ da je akcija za prestopanje v protestantizem politično sredstvo za ohranitev nemškega naroda.⁴⁶⁴ Zaradi opuščanja radikalizma v ljudski stranki se je mariborsko nemštvo vse bolj oprijemalo Schönererjevih idej.⁴⁶⁵ Po razkolu v vsenemški stranki leta 1901 je v Mariboru postajal vse bolj priljubljen Karl Hermann Wolf s svojo radikalno stranko.⁴⁶⁶

Kljub nemškim političnim razhajanjem se je nemški pritisk okreplil in dobil še večjo ostrino.⁴⁶⁷ Občine z nemško večino so si na vse kriplje prizadevale omejiti demonstracijo slovenske nacionalne identitete (prepoved nošenja zastav in simbolov). Mariborski občinski odbor je 5. maja 1905 sprejel Določbe k predpisom o cestnem prometu, ki so vsebovale tudi omejitve glede tabel in izveskov s slovenskimi napismi, ki so štrleli na ulico »v mestno ozračje«. ⁴⁶⁸ Po socialdemokratski osvojitvi mandata na mariborskih občinskih volitvah leta 1907 pa je prišlo v mariborski in spodnještajerski nemški politiki do poenotenja po načelu »ločeno marširati in skupno se bojevati«. Koordinacijo spodnještajerske nemške politike je prevzel leta 1906 ustanovljeni Nemški narodni svet (Deutscher Volksrat für Untersteiermark), ki je tesno sodeloval z nemškimi obrambnimi organizacijami.⁴⁶⁹ Spodnještajerska nemška politika je bolj ali manj enotno podpirala Nemško ljudsko stranko (leta 1910 se je združila v Nemško nacionalno zvezo), svojo dejavnost pa usmerila v štajersko Podravje in se postopoma umikala s celjskega območja,⁴⁷⁰ ki je bilo praktično izgubljeno. Schulverein, ki se je spremenil v organizacijo ekstremnega nemškega nacionalizma, je svojo dejavnost vse bolj osredotočal na mariborsko okolico, medtem ko se je Südmark povsem skoncentriral na kolonizacijo obmejnega pasu v Slovenskih goricah in

463 Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 48.

464 Prav tam, str. 52.

465 Več o tem gl. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 170–241; Rozman, *Politično življenje Nemcev*, str. 52–53; Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 55.

466 Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 52.

467 Rozman, *Politično življenje Nemcev*, str. 54.

468 Ferlež, ur., *Nemci in Maribor*, str. 47.

469 Prav tam, str. 55; Rozman, *Politično življenje Nemcev*, str. 54.

470 Prim. Cvirn, *Občinske volitve v okoliški občini Celje*, str. 133–141.

deloma v Dravski dolini.⁴⁷¹ Za statistično pomnožitev nemštva v »spodnji« deželi pa je nemška politika izkoristila tudi ljudsko štetje leta 1910; delež Nemcev je vseskozi naraščal in pri zadnjem štetju znašal že 16 odstotkov.⁴⁷² Načrtna agitacija v jezikovno mešanih okrajih, načrtno vpisovanje nemških hišnih gospodarjev za njihove stranke in ostale nepravilnosti (nemškonacionalni visokošolci naj bi nadzorovali potek štetja na Ptuj, do nepravilnosti v nemško korist je prišlo v slovenjgraški bolnišnici⁴⁷³ in v Westnovi tovarni emajlirane posode v Celju)⁴⁷⁴ so ponovno umetno povečali število spodnještajerskega nemštva. V Šoštanju, ki je imel leta 1880 in 1900 slovensko »lice«, je po propadu slovenske usnjarne Ivana Vošnjaka po ljudskem štetju živelo kar 70 odstotkov Nemcev.⁴⁷⁵

KRANJSKA

V prvi polovici 60. let je ljubljansko občino vodil župan »brez barve« Mihael Ambrož, ki je rad poudarjal, da je župan vseh Ljubljančanov, in svojo politično podobo skušal uravnotežiti tudi z udeležbo na nemškonacionalnih proslavah, kar je sprožilo ogorčene odzive Slovencev. Med leti 1864–68, ko je bila prva faza nacionalne diferenciacije v kranjski prestolnici že končana, pa je bila mestna občina v slovenskih rokah. Župan Etbin Henrik Costa (med leti 1864–68), ki je bil sicer nemško vzgojen, se je opredelil za slovenstvo in poleg Lovra Tomana in Janeza Bleiweisa veljal za enega prvakov na Kranjskem. V nasprotju z njim se je Dragotin Dežman – Karl Deschmann v začetku 60. let iz zagrizenega Slovenca prelevil v vodjo nemške stranke na Kranjskem. Januarja 1867 je slovenska stran zmagala na deželnozborskih volitvah, toda po razpustu deželnega zbora so na marčevskih volitvah zmagali kranjski ustavoverci. Razvoj dogodkov je tudi Ljubljano povsem približal nemški strani. Pretep v Šantlovi veži nekaj mesecev kasneje in nemiri na Ježici leta 1868 so med meščanstvom vzbujali strah, krepili pa ugled in položaj nemštva. Februarja 1868 so ljubljanski ustavoverci ustanovili Ustavoverno (deklarativno nadnacionalno) društvo (Konstitutioneller Verein). V društveni odbor so bili izvoljeni predsednik Josef Suppan, Karl Deschmann, Adolf Schaffer, Friedrich Kaltenecker, Robert Schrey, Edmund Trpin, August Dimitz, Friedrich Keesbacher in Raimund Pirker. Deželni predsednik je septembra 1868 razpustil

471 Prim. Cvirn, *Deutsche und Slowenen*, str. 122–123; Vovko, *Nemška šolska organizacija Deutscher Schulverein*, str. 340–341.

472 Melik, *O razvoju*, str. 214–215.

473 Cvirn in Studen, *Etnična (nacionalna) struktura mest*, str. 121; Brix, *Die Umgangssprachen in Altösterreich*, str. 161–164.

474 Cvirn, *Urbanizacija ter njeni vplivi*, str. 300–302.

475 Hansu Woschnaggu je nemška Südmarka ob smrti leta 1911 spisala nekrolog in se mu v njem zahvalila za pomemben vpliv na Šoštanju. – Več o tem gl. Cvirn in Studen, *Etnična (nacionalna) struktura mest*, str. 116.

občinski svet, po slovenskem bojkotu naslednjih volitev marca 1869 (občinske volitve so bojkotirali do leta 1875) pa so Nemci osvojili občinski svet. Župan je postal Josef Suppan. Leta 1871 ga je zamenjal Karl Deschmann, namesto njega pa je Suppan ponovno postal predsednik društva. Medtem je slovenska stran, sprva na Spodnjem Štajerskem, začela organizirati tabore, za katere je nemško časopisje pisalo, da gre za zborovanja zmanipuliranih neukih kmetov. Nemiri po vižmarskem taboru na Jančah in Vevčah ter okrepljena vojaška asistenca v mestu so povsem prestrašili meščane in utrdili nemško stranko v mestu. Ustavoverno društvo je v tem duhu poudarjalo pomen ustavnega okvira, liberalno šolstvo, antiklerikalizem, zavrnilo je slovensko pobudo po jezikovni enakopravnosti v deželi, podprlo neposredne volitve v državni zbor, ostro pa zavrnilo program Zedinjene Slovenije.⁴⁷⁶

V Ljubljani sta sicer izhajala nemško pisana dnevnik *Laibacher Zeitung* (1784–1918) in glasilo Ustavovernega društva *Laibacher Tagblatt* (1868–1880). Kljub temu da je »Laibaherica« načelno veljala za vladni oziroma politično nevtralni časopis, v prvi polovici 60. let, ko jo je urejal Ludwig Issleib, temu ni bilo tako. Kranjska liberalna stranka je svoj obstoj že na samem začetku utemeljila z velikonemškimi stališči, to pa se je odrazilo tudi v časopisu. Objavljenih je bilo veliko člankov s povsem liberalno-centralističnimi tendencami. Na drugi strani je v drugi polovici 60. let na njegovo mesto stopil *Laibacher Tagblatt* (v začetku leta 1869 je v seriji petih člankov sicer še videl možnost za združitev s slovenskimi liberalci), saj *Laibacher Zeitung* kot poluradni časopis v nadaljevanju ni več mogel nastopati s skrajnonemškimi stališči.⁴⁷⁷

Kranjski ustavoverci so tudi v 70. letih povsem sledili avstrijski ustavoverni doktrini in, kljub temu da so njihovi državnozborni poslanci konec leta 1876 (zaradi groženj vladi) izstopili iz Naprednega kluba, povsem »zaupali« ustavi. Leta 1871 so tudi oni potrdili sklepe strankinega dne nacionalcev Avstrije, njihova politična izhodišča pa so postala odkrito velikonemška. V času liberalne Auersperg-Lasserjeve vlade, ki se je po zlomu dunajske borze leta 1873 bolj ali manj ukvarjala z gospodarskimi in socialnimi vprašanji, je dejavnost političnih društev povsod zastala. Dejavnost Ustavovernega društva se je v 70. letih zmanjšala, za več kot polovico je upadlo tudi članstvo. V društvu je v grobem obstajala delitev na stare (bolj umirjeni) in mlade (bolj radikalni). Zaradi nemškoliberalnega pritiska na nenemške narode se je nemška stran v tem času povsod okrepila. Dunajska vlada je na ključne položaje v deželi začela postavljati svoje ljudi, se pravi člane ustavoverne stranke. V Ljubljani so se že pojavile parole »svoji k

476 Matić, *Nemci na Kranjskem*, str. 555; Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 20–25, 39–73, 76–78, 91, 97–98, 112; Melik, *Volilni uspehi*, str. 156.

477 Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 13, 35–36, 73, 78.

svojem«, nasprotja med (nemškim) občinskim svetom in (slovenskim) deželnim zborom (med leti 1870–77) so naraščala. Ustavoverci so vsekakor pozdravili razkol v slovenski stranki, saj so v tem videli tudi možnost za svojo propagando na podeželju. V naslednjih letih je bil liberalni pritisk na vrhuncu. Leta 1877 so kranjski ustavoverci osvojili kranjski deželni zbor in imeli do leta 1879 popolno oblast, s Taaffejevo vlado pa je njihova era začela hitro usihati. Deželnozbornsko večino so dokončno izgubili leta 1883. Po izgubi oblasti so avstrijski Nemci v 80. letih praviloma radikalizirali svoj politični nastop, odziv kranjskih Nemcev pa je bil precej mlačen. Vse do začetka 90. let ni bilo zaslediti nikakršnih sprememb v njihovi politični doktrini, prav tako je ostala večina članov Ustavovernega društva ista kot konec 60. let. Ker se nemška kranjska politika v 80. letih ni spremenila, so se v spodnještajerskem nemškem časopisu pojavile številne kritike, ki so jim očitale okosteneli liberalizem in pozivale h kadrovskim spremembam.⁴⁷⁸

Kranjski deželni predsedniki (Alexander Auersperg, Conrad, Würzbach, Widmann, Kallina idr.) so bili Slovencem bolj ali manj nenaklonjeni (iz ustavovernih vrst so prihajali tudi drugi visoki državni funkcionarji). Potem ko je bil leta 1880 za deželnega predsednika imenovan Andrej Winkler (med leti 1880–92 edini deželni predsednik, ki je prihajal iz slovenskih vrst oziroma je bil naklonjen Slovencem), se je položaj začel spreminjati. Toda na začetku je moral postopati sila previdno, saj so imeli kranjski Nemci še zmeraj večino v deželnem zboru, v ljubljanskem občinskem svetu, v deželnem šolskem svetu, trgovski in obrtni zbornici itd. V novem tedniku *Laibacher Wochenblatt*, ki je začel izhajati namesto *Laibacher Tagblatt*, so se napadi nanj začeli že s prvo številko in se zgolj stopnjevali (češ da daje prednost slovenščini, da podpira gonje proti ustavovernemu uradništvu in učiteljem, da je kriv za poslabšanje varnostnih razmer, da omejuje svobodo govora in informiranja ter da kranjskih razmer sploh ne pozna). Potem ko so Slovenci zmagali na ljubljanskih občinskih volitvah (1882) in na volitvah v kranjski deželni zbor (1883), so postopoma »padale« tudi druge nemške postojanke (že leta 1881 je bil na Dunaj premeščen nemški deželni glavar Friedrich Kaltenecker, prosluli litijski glavar Julij Fraenzl Vesteneck v Gradec, leta 1884 je bil upokojen predsednik deželnega sodišča, nemško usmerjeni Anton Gertscher). Zadnjega nemškega župana Antona Laschana (1874–82) je zamenjal Peter Grasselli, kot novi vodja kranjskih ustavovercev pa je bil na dunajskem »Parteitagu«, kjer sploh ni bil navzoč, imenovan Robert Schrey.⁴⁷⁹

Po izgubi oblasti v Ljubljani je postajala ustavoverna stranka na Kranjskem vse bolj nepomembna. V 80. letih so kranjski Nemci delovali zbegano in nemočno

478 Prav tam, str. 112, 117, 121–122, 172–176, 185–191, 234–236, 424–425; Melik, Volilni uspehi, str. 157–158.

479 Winkler, Andrej, baron; Šušmelj, Andrej baron Winkler, str. 109–203. Prim. Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 105–106, 220–226.

ter čakali na povratak nemško-liberalne vlade (Združene levice). Taaffeja so obtoževali, da odkrito dela v škodo nemštva in da je zgolj lutka v rokah slovanskih poslancev, njegova vlada pa da je le prehodna faza pri uvajanju federalizma. Zavzeli so se za ustanovitev Schulvereina na Kranjskem, njihova politika pa se je okrog Ustavovernega društva začela vse bolj homogenizirati; iz, vsaj na videz, nadnacionalne stranke je začela postopoma prehajati v nacionalizem.⁴⁸⁰

Kranjski Nemci so – v primerjavi s štajerskimi Nemci precej pozno – na začetku 90. let spoznali, da morajo svojo politično usmeritev radikalizirati (okrepljeno delovanje Turnvereina, Carniole, pojav schönereerijanstva in antisemitizma). Z nastankom modernih (slovenskih) političnih strank na Kranjskem so sredi 90. let tudi kranjski Nemci prešli med nacionalce in se povezali v enotno Nemško društvo (Deutsche Partei). S tem so ohranili popolno prevlado v veleposestniški kuriji kranjskega deželnega zbora in bili velikokrat odločujoči dejavnik v kranjski deželni politiki. V nasprotju s Taaffejevo ero, ko so bolj ali manj izpuščali volitve, so se v obdobju 1895–1905 poenotili (sporazum med konservativno-vleposestniškim, liberalnim in nacionalno-radikalnim krilom pod vodstvom Josefa Schwegla; Schwegel je imel sicer pristne stike s slovenskimi politikami, tako da je bila politična koalicija toliko lažja)⁴⁸¹ in paktirali s slovenskimi liberalci, kljub temu da je aprila 1893 na letnem zasedanju Ustavovernega društva njegov predsednik Schaffer menil, da se bosta obe slovenski stranki vedno združili proti Nemcem. V kranjskem deželnem zboru so bile tako aktivne tri stranke, slovensko-liberalni in nemški sporazum pa je najmočnejšo stranko v deželi, kranjsko katoliško stranko, za desetletje potisnil v opozicijo. V nasprotju z deželnozborsko politiko se je nacionalni boj »na ulici« popolnoma razvnel. Ekscese je sprožilo že odkritje spomenika Anastasiusu Grünu leta 1886. Če je nacionalno protinemško gonjo na prelomu stoletja sprva podpihovala katoliška stran (slovenske demonstracije v Ljubljani med letoma 1898 in 1903,⁴⁸² napad na domžalske Nemce leta 1903), so leta 1905 domžalske izgrede sprožili slovenski liberalci (v kar so jih dejansko prisilili klerikalci). S tem je nemško-slovenski liberalni pakt propadel, Schwegel pa je sklenil novo zvezo z Ivanom Šusteršičem, s čimer se je politična podoba Kranjske popolnoma spremenila. Liberalci, ki so nameravali Nemce izriniti iz deželnega zbora, so doživeli polom, absolutno oblast pa si je, tudi z deželnozborsko volilno reformo, zagotovila katoliška stran. Nemcem je na ta način uspelo do konca monarhije ohraniti svoje posestno stanje (gospodarski vpliv ter močan sistem kulturnih in prosvetnih institucij), zastopnika v državnem zboru (kočevski volilni okraj) in se po skoraj treh desetletjih vrniti v ljubljanski občinski svet.⁴⁸³

480 Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 198–200, 231–232, 257–274.

481 Več Schwegel, *Na cesarjev ukaz*.

482 Prim. Studen, *Protinemški izgredi v Ljubljani*, str. 16–22.

483 Matić, *Nemci na Kranjskem*, str. 555–557; Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 260–268, 292–297, 309–345, 371–372.

ZADNJA LETA MONARHIJE

V letih pred prvo svetovno vojno je nemško-slovenski boj tako rekoč zašel v slepo ulico. Njegov vrhunec oziroma vrhunec politike popolne nacionalne razmejitve so bili vsekakor septembrski dogodki leta 1908 in posledični bojkot nemških obrtnikov in trgovcev. Slovenski napadi na nemške in nemški napadi na slovenske nacionalne postojanke so postali nekaj vsakdanjega. Toda nemštvo je bilo zaradi slovenskega prodora dejansko precej prestrašeno. Na Spodnjem Štajerskem je v letih pred vojno ponovno uporabilo preverjeno metodo štajercijanstva in s časopisom *Štajerc*, glasilom stranke Štajerc-Partei (od januarja 1907 formalno organizirane kot Napredna zveza), pod krinko gospodarskih koristi poskušalo mobilizirati slovensko prebivalstvo. Časopis, pisan v slovenščini, je pod idejnim vodstvom ptujskega župana Josefa Orniga od leta 1900 do leta 1918 izhajal na Ptuj, z idejo štajercijanstva pa poudarjal slogo med meščani (Nemci) in kmeti (Slovenci). Nastopal je proti slovenski politiki in jugoslovanskim težnjam ter odvrčal kmete od slovenskih (narodnih) strank.⁴⁸⁴

Koroški Nemci so vse bolj pozivali k slogi in odločnejšemu napadu na Slovence in »slovenizacijo« dežele, ki pa je seveda nikjer ni bilo. Po uvedbi splošne volilne pravice leta 1907 so se volilni okrajji priredili v škodo slovenskega prebivalstva.⁴⁸⁵ Leta 1909 je nemška stran ustanovila društvo nemških državnih nameščencev (Verein der deutschen Staatsangestellten) na Koroškem, ki naj bi varovalo »interese nemških državnih nameščencev proti vedno večjemu vrivanju ljudi druge narodnosti in vsaj sedanjjo narodno posest pri uradih, in stremelo za tem, da zasedejo prosta mesta če le mogoče Nemci«. Tako so s priseljenimi nemškimi železničarji, orožniki in učitelji ustvarili novo nemško »postojanko«. Od leta 1907 naprej je bila na sodiščih in pri vpisih v zemljiško knjigo uvedena zgolj nemščina. Z izrinjanjem slovenščine iz javnega življenja so koroški Nemci dosegli, da je bilo v slovenskih in narodnostno mešanih predelih na Koroškem leta 1913 ob 1463 nemških zgolj 66 slovenskih uradnikov in poleg 89 utrakvističnih zgolj tri javne slovenske šole.⁴⁸⁶ V spisu *Die Wahrheit über Kärnten* iz leta 1914 je nemška nacionalna ideologija zagovarjala prvenstvo Nemcev na Koroškem in odklanjala vsakršne slovenske težnje.⁴⁸⁷ Nemški nacionalizem je izoblikoval tezo o Slovencih kot gostih, ki nimajo pravice do enakopravne besede in ki bivajo na Koroškem le začasno.⁴⁸⁸

484 Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 255–257; Cvirn, *Deutsche und Slowenen*, str. 124. Za Ptuj prim. tudi Moll, *Kaj pomeni nacionalni boj*, str. 65–76. Gl. tudi Moll, *Kein Burgfrieden*.

485 Pleterski, *Pomen koroške preteklosti*, str. 28.

486 Grafenauer, *Koroški Slovenci*, str. 23–24; Grafenauer, *Germanizacija*, str. 262–263.

487 Moritsch, *Nacionalne ideologije na Koroškem*, str. 16; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 161–171.

488 Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 211–213.

Na Kranjskem je leta 1908 prišlo do ustanovitve Nemškega sveta za Kranjsko (Deutscher Volksrat für Krain), ki je zaradi strankarskega boja med krščanskimi socialci in liberalci za kočevski državnozborni mandat ohranil enotnost in prevladujočo liberalno orientiranost kranjskih Nemcev. Podobno kot ostali Nemci na Slovenskem so se tudi kranjski Nemci zavzemali za to, da ostanejo »slovenske« dežele integralni del nemškega prostora. Istočasno so se popolnoma zaostri nacionalni odnosi v deželi. Po septembrskih dogodkih so Slovenci bojkotirali obrate nemških trgovcev in obrtnikov, ki so bili prisiljeni umakniti nemške napise nad svojimi lokali, in množično dvigovali vloge v Kranjski hranilnici. Napetosti vse do vojne niso ponehale.⁴⁸⁹

Kljub vsemu je nemška stran kmalu dobila priložnost, da svoje frustracije sprosti v valu protislovenskega in v tem smislu tudi protislovenskega preganjanja.⁴⁹⁰ Po začetku vojne so oblasti takoj internirale vse državljane sovražnih držav, poleg tega pa so izvajale sistematični teror tudi nad širokimi plastmi lastnih državljanov. Nemški nacionalni krogi so v vojni vsekakor videli priložnost, da dosežejo preobrazbo Cislajtanije v nemško Avstrijo. Leta 1916 so pri oblikovanju nemškega programa (t. i. »Velikonočni program« za preobrazbo Avstrije, ki je odločno nasprotoval trialistični preobrazbi monarhije in je posebno poudaril zahtevo po prosti poti do Jadrana) imeli izjemno pomembno vlogo predstavniki nemških narodnih svetov iz Spodnje Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja na čelu z načelnikom Spodnještajerskega narodnega sveta Ottom Ambroschitschem iz Celja in načelnikom Nemškega narodnega sveta za Kranjsko Ferdinandom Egerjem iz Ljubljane. Ostro so se zavzemali za status quo, se pravi »slovenske« dežele v okviru nemške Avstrije. Pri zahtevah, povezanih s svojim nacionalnim programom, so Nemci na Slovenskem tudi ob koncu vojne uživali popolno podporo pri vladi in dinastiji. Maja 1918 je predsednik avstrijske vlade Seidler izjavil, da tudi če pride do ustanovitve jugoslovanske države, ta ne bo vključevala ozemlja med nemškimi deželami in Jadranom. Istega meseca je cesar Karl sprejel zastopnike Nemcev iz »slovenskih« dežel in jim zagotovil nerazdeljivost kronovin, zavarovanje nemške poti do Jadrana in izključitev možnosti, da bi se te pridružile jugoslovanski državi.⁴⁹¹

489 Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 345–370.

490 Pleterski, *Politično preganjanje Slovencev*; Čuček in Moll, *Duhovniki za rešetkami*.

491 Matić, *Nemci na Kranjskem*, str. 555–558.

EPILOG

Po razpadu monarhije je slovenska stran radikalno obračunala z Nemci. Odstranjeni so bili dvojezični napisi, nemški zasebni napisi znotraj hiš na hodnikih in stopniščih. Prepovedana je bila raba nemških krajevnih imen (le na Kočevskem so še nekaj časa dovolili dvojezične napise na trgovinah in lokalih). Na podlagi odločb o odpravi stanovanjske stiske so iz stanovanj izseljevali družine nemških uradnikov in upokojencev. Zaprli so vse nemške zasebne šole, nemške razrede na javnih šolah pa skrčili na minimalno število, ki so jih lahko obiskovali le otroci »pravih« Nemcev. Vse nemške srednje šole so zaprli, na Slovenskem je kratek čas delovala zgolj ljubljanska nemška realka. Industrijski obrati in trgovske družbe v lasti Nemcev so bile nacionalizirane, z agrarno reformo je bil velik del nemške veleposesti in gozdov odvzet za zanemarljivo odškodnino. Leta 1919 se je začelo dosledno uničevanje nemških kulturno-prosvetnih institucij, to je njihovo sloveniziranje oziroma ukinjanje in prenos premoženja na istovrstna slovenska društva. Gorske kočje Nemško-avstrijskega planinskega društva je prevzelo slovensko planinsko društvo, nemška gledališča in društva so postala slovenska. Kranjsko hranilnico so nove oblasti z grožnjami prisilile, da je med svoje vrste sprejela 42 Slovencev. Izvoljeno je bilo novo vodstvo, v katerem je sedelo deset Slovencev in štirje Nemci; njeno premoženje, ki je znašalo okrog 20 milijonov kron, je tako prešlo v slovenske roke.⁴⁹²

⁴⁹² Prav tam, str. 558–559. Prim. Čuček, *Svoji k svojim*, str. 143–145.